

УДК 336.563.1-049.7:069(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-2-36>

Тетяна ШИТИКОВА,

orcid.org/0000-0002-5021-9807

доктор філософії,

асистент кафедри готельно-ресторанної та музейної справи

Мукачівського державного університету

(Мукачево, Закарпатська область, Україна) *shedko.tatyana@gmail.com*

Діана ШТЕРР,

orcid.org/0000-0003-0423-9396

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри готельно-ресторанної та музейної справи

Мукачівського державного університету

(Мукачево, Закарпатська область, Україна) *shterrdiana@gmail.com*

Василина ПАЛИНЧАК-КУТУЗОВА,

orcid.org/0000-0001-5330-484x

старший викладач кафедри готельно-ресторанної та музейної справи

Мукачівського державного університету

(Мукачево, Закарпатська область, Україна) *palunchakkytzovavas@gmail.com*

ГРАНТОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ: МОЖЛИВОСТІ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджується грантова діяльність музеїв як важливий інструмент забезпечення їхнього сталого розвитку та адаптації до сучасних викликів. Основна тема роботи зосереджена на аналізі етапів реалізації грантових проєктів, що включають пошук грантових програм, підготовку заявок, впровадження проєктів та забезпечення їхньої стійкості після завершення. Проблематика статті акцентує увагу на ключових викликах, з якими стикаються музеї, серед яких – недостатня поінформованість працівників про доступні грантові можливості, обмежений досвід у написанні заявок та управлінні проєктами.

Метою дослідження є визначення ролі грантової діяльності у забезпеченні інноваційного розвитку музеїв та надання рекомендацій для підвищення її ефективності. У статті узагальнено результати впровадження грантових проєктів, зокрема, у впровадженні інноваційних технологій, таких як цифровізація експозицій, створення віртуальних турів і застосування технологій доповненої реальності (AR). Особливу увагу приділено потенціалу грантових проєктів для зміцнення партнерських зв'язків з національними та міжнародними організаціями, а також інтеграції результатів цих проєктів у довгострокові стратегії розвитку музеїв.

Узагальнені результати дослідження демонструють, що грантова діяльність має значний вплив на модернізацію музейної справи, сприяє залученню нових аудиторій та підвищує конкурентоспроможність музеїв. Запропоновані рекомендації орієнтовані на розвиток професійних навичок музейних працівників, вдосконалення стратегій управління проєктами та активізацію співпраці з донорськими організаціями. Практичні висновки статті можуть бути корисними як для музейних установ, так і для дослідницьких центрів, що займаються проблемами розвитку культурного сектору.

Ключові слова: грант, грантова діяльність, музеї, фінансування, грантові проєкти, інновації, цифровізація, культурний розвиток.

Tetiana SHYTIKOVA,

orcid.org/0000-0002-5021-9807

Doctor of Philosophy,

Assistant at the Department of Hotel and Restaurant and Museum Affairs

Mukachevo State University

(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) *shedko.tatyana@gmail.com*

Diana SHTERR,

orcid.org/0000-0003-0423-9396

Candidate of History,

Senior Lecturer at the Department of Hotel Restaurant and Museum Affairs

Mukachevo State University

(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) *shterrdiana@gmail.com*

Vasylina PALYNCHAK-KUTUZOVA,
 orcid.org/0000-0001-5330-484x

Senior Lecturer at the Department of Hotel Restaurant and Museum Affairs
 Mukachevo State University
 (Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) palunchakkytzovavas@gmail.com

GRANT ACTIVITIES OF MUSEUMS: OPPORTUNITIES, CHALLENGES, AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article explores the grant activity of museums as an important tool for ensuring their sustainable development and adaptation to modern challenges. The main focus of the study is on analyzing the stages of implementing grant projects, including searching for grant programs, preparing applications, project implementation, and ensuring sustainability after project completion. The study highlights key challenges faced by museums, such as insufficient awareness of grant opportunities among staff, limited experience in writing applications, and project management issues.

The purpose of the research is to define the role of grant activities in fostering the innovative development of museums and to provide recommendations for enhancing their efficiency. The article summarizes the results of grant project implementation, particularly in introducing innovative technologies such as digitizing exhibitions, creating virtual tours, and applying augmented reality (AR) technologies. Special attention is given to the potential of grant projects to strengthen partnerships with national and international organizations and to integrate the outcomes of these projects into museums' long-term development strategies.

The generalized findings of the study demonstrate that grant activity significantly impacts the modernization of museum practices, helps attract new audiences, and enhances the competitiveness of museums. The proposed recommendations focus on developing the professional skills of museum staff, improving project management strategies, and fostering collaboration with donor organizations. The practical conclusions of the article can be beneficial for both museum institutions and research centers engaged in addressing issues related to the development of the cultural sector.

Key words: grant, grant activities, museums, funding, grant projects, innovations, digitization, cultural development.

Постановка проблеми. Грантова діяльність стає дедалі важливішим інструментом розвитку сучасних музеїв. З огляду на обмеженість бюджетного фінансування, музеї стикаються з необхідністю залучення додаткових ресурсів для реалізації своїх проєктів. Гранти дозволяють музеям не лише забезпечити фінансову підтримку, а й розвивати інноваційні підходи до освітньої, дослідницької та культурної діяльності. Проте ефективна участь у грантових програмах потребує розуміння специфіки грантового процесу, розробки якісних заявок та налагодження партнерських відносин з грантодавцями. У зв'язку з цим виникає потреба у дослідженні можливостей, викликів і перспектив розвитку грантової діяльності музеїв.

Аналіз досліджень. Грантова діяльність музеїв є предметом досліджень багатьох українських та зарубіжних науковців і практиків. Грантова діяльність музеїв в Україні є предметом дослідження багатьох науковців, які аналізують різні аспекти залучення фінансування та реалізації проєктів у музейній сфері. Зокрема, Олена Михайловська, заступниця директора з наукової роботи та розвитку Хмельницького обласного музею ділиться досвідом музею в реалізації грантових проєктів та впровадженні інноваційних підходів до музейної справи (Олена Михайловська).

Науковці Музею історії Острозької академії досліджували практичну реалізацію грантових про-

єктів, спрямовану на цифровізацію колекцій та створення віртуальних галерей (Грантова діяльність).

Фахівці Музею Івана Гончара у рамках реалізації проєкту «Актуальний музей: стратегія динамічного розвитку», досліджували впровадження сучасних підходів у музейній справі (Актуальний Музей).

Практичний аспект цих питань також активно висвітлюється в рекомендаціях Українського культурного фонду (УКФ) та в публікаціях таких організацій, як Національний музей історії України та Мистецький Арсенал, які демонструють успішний досвід реалізації грантових проєктів.

Ці праці та ініціативи висвітлюють різні аспекти грантової діяльності музеїв в Україні, зокрема залучення фінансування, впровадження інновацій та розвиток міжнародної співпраці.

Попри значний внесок у вивчення грантової діяльності, залишаються недостатньо дослідженими такі аспекти:

1. Ефективне використання грантових коштів, що передбачає детальний аналіз витрат і результатів для забезпечення прозорості та досягнення цілей проєкту.

2. Моніторинг результатів грантових проєктів, який є необхідним для оцінки їхнього впливу на розвиток музейної установи.

3. Сталий розвиток проєктів після завершення фінансування, що потребує інтеграції результатів грантів у довгострокові стратегії музеїв.

Практичний аспект цих питань також активно висвітлюється в рекомендаціях Українського культурного фонду (УКФ) та в публікаціях таких організацій, як Національний музей історії України та Мистецький Арсенал, які демонструють успішний досвід реалізації грантових проєктів.

Таким чином, дослідження грантової діяльності потребує подальшого розвитку, особливо в напрямку оптимізації використання грантових коштів, формування ефективних механізмів моніторингу результатів та розробки стратегій сталого розвитку, що стане основою для успішної реалізації грантових проєктів у музейній сфері.

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасних підходів до організації грантової діяльності музеїв, виявлення основних викликів та перспектив, а також обґрунтування практичних рекомендацій для підвищення ефективності залучення та використання грантових ресурсів.

Викладення основного матеріалу. Грантова діяльність музеїв передбачає кілька ключових етапів: пошук відповідних грантових програм, підготовка якісних заявок, реалізація проєктів та звітування перед грантодавцями. Кожен з цих етапів має свої виклики.

Сучасні музеї мають доступ до широкого спектра міжнародних, національних і регіональних грантів, що відкриває численні можливості для їх розвитку. Зокрема, програми Європейського Союзу, такі як Creative Europe, підтримують культурні та креативні індустрії, фінансуючи проєкти, спрямовані на інновації, збереження спадщини та інтеграцію в європейський культурний простір. Національні програми, зокрема Український культурний фонд, забезпечують фінансування локальних проєктів, спрямованих на розвиток культурної інфраструктури, підтримку молодих митців і збереження національної ідентичності.

Фінансування музейних установ досить складне завдання, тому вони часто не мають прибуткової діяльності. Основні джерела фінансування включають державний бюджет, гранти та спонсорську підтримку. Державне фінансування може бути надійним, але воно може відбуватися в залежності від економічних факторів та політичних рішень (Гроші. Музеї. Слава). Додатково, регіональні грантові ініціативи, такі як програми місцевих органів влади, часто акцентують увагу на підтримці малих музеїв і проєктів, що сприяють розвитку туризму та місцевих спільнот. Наприклад, гранти для реставрації історичних пам'яток або організації фестивалів культурної спадщини допомагають музеям залучати нових відвідувачів і створювати синергію з іншими секторами.

Однак, незважаючи на широкий доступ до фінансових можливостей, однією з головних проблем залишається недостатня обізнаність працівників музеїв про існування цих програм. Часто відсутність необхідних навичок у пошуку грантів, написанні заявок та управлінні проєктами стає бар'єром для участі у грантовій діяльності. Це вимагає проведення спеціалізованих тренінгів, розробки інформаційних платформ та активізації співпраці з грантовими організаціями для підвищення рівня залученості музеїв до цих програм.

Якісна заявка є запорукою успішного отримання фінансування. Вона має включати чітко сформульовану мету, обґрунтування актуальності проєкту, детальний план реалізації, бюджет і механізми моніторингу результатів. Часто музеї стикаються з браком досвіду у формулюванні грантових заявок, що призводить до низької конкурентоздатності їхніх проєктів. Для підвищення ефективності написання заявок музеям доцільно організувати тренінги, залучати експертів і використовувати міжнародні стандарти підготовки документів. Наприклад, важливим є створення чіткої логічної моделі проєкту (логфрейм), яка дозволяє краще зрозуміти очікувані результати та оцінити вплив.

Грантові проєкти є важливим інструментом для музеїв, оскільки вони надають можливість для впровадження інноваційних ідей, що значно покращують досвід відвідувачів і збагачують культурну спадщину. Завдяки таким фінансовим можливостям музеї можуть реалізовувати проєкти, які вимагають значних інвестицій у новітні технології, розширення освітніх програм та створення унікальних експозицій. Важливою складовою є цифровізація експозицій, що дозволяє створювати інтерактивні та мультимедійні виставки, доступні не лише в реальному часі, але й онлайн, що розширює аудиторію музею на глобальному рівні.

Інновації стають ключовим елементом у цьому процесі. Сучасні технології, такі як віртуальна реальність, розширена реальність та інші, можуть використовуватися для створення захопливих та освітніх виставок, які привертають нових відвідувачів. Впровадження цифрових інструментів дозволяє музеям не тільки зберігати свої колекції, але і робити їх доступними для публіки в будь-який час та в будь-якому місці (Івашина, 2023: 25).

Одним із найбільш ефективних напрямків є використання віртуальних турів, які дають змогу відвідувати музеї та виставки без фізичної присутності. Це особливо актуально в умовах пандемій або для людей з обмеженими можливостями

пересування. Доповнена реальність (AR) також відкриває нові горизонти для залучення відвідувачів, даючи змогу взаємодіяти з експонатами в новий, незвичний спосіб, наприклад, переглядати 3D-моделі історичних артефактів або брати участь в інтерактивних іграх.

Важливою частиною державного управління є сприяння міжнародній співпраці у галузі музеїв. Участь у міжнародних проєктах, обмін досвідом та експозиціями сприяє підвищенню престижу українських музеїв на світовому рівні (Ващенко, 2016: 31–36). Організація міжнародних виставок через грантові проєкти дозволяє музеям обмінюватися досвідом, демонструвати національні культурні надбання в іншій культурній середовищі та налагоджувати співпрацю з іншими установами. Це може сприяти не тільки підвищенню репутації музею, але й залученню нових спонсорів та партнерів.

Комерційно успішні музеї дозволяють собі періодично організовувати власні археологічні, палеонтологічні та етнографічні експедиції, проводити документознавчі дослідження в архівах інших країн, виплачувати фінансові компенсації особам, котрим поталанило знайти скарби, скуповувати найраритетніші пам'ятки на міжнародних аукціонах, вести масштабну видавничу діяльність з популяризації науки, культури й мистецтва (Комерційна та фандрайзингова діяльність).

Однак одним із головних викликів є необхідність дотримання строків і бюджету, визначених у грантових угодах. Затримки у виконанні проєктів або перевищення бюджету можуть призвести до санкцій або втрати подальших фінансувань. Тому дуже важливою є належна організація управління проєктами, чітке планування, регулярний моніторинг прогресу та забезпечення прозорості у витратах.

Після завершення грантового проєкту важливо не лише оцінити його результати, але й забезпечити його стійкість і тривалість, щоб досягнуті успіхи не були тимчасовими, а стали основою для подальшого розвитку музею. Це потребує системного підходу до інтеграції отриманих знань, технологій і ресурсів у стратегічні напрями діяльності музею.

Одним із ключових аспектів є продовження роботи над започаткованими ініціативами. Наприклад, якщо грантовий проєкт включав цифровізацію експозицій або створення нових інтерактивних програм, важливо не лише завершити реалізацію цих ініціатив, але й підтримувати їх функціонування, оновлювати контент, адаптувати до змінюваних технологій та уподобань аудиторії. Це може включати регулярне оновлення вірту-

альних турів, інтеграцію нових технологій у програмні рішення, або розробку додаткових інтерактивних функцій для користувачів.

Залучення додаткових партнерів є важливою складовою забезпечення стійкості проєкту. Музеї можуть співпрацювати з іншими культурними, освітніми або технологічними установами, що дозволить забезпечити постійну підтримку та розвиток проєкту. Це також може включати налагодження партнерських відносин з приватними компаніями для забезпечення фінансової стабільності або з іншими музеями та організаціями для обміну досвідом і ресурсами.

Благодійний фонд та громадська організація мають право самостійно розпоряджатися власним майном (Матт Г., Флатц Т., 2009: 41). Така майнова незалежність благодійних фондів і громадських організацій при музеях надає їм додаткові можливості ефективного управління. Це не завжди влаштовує осіб, які фінансують музеї, оскільки вони можуть відчувати потребу в більшій прозорості та відкритості в управлінні фінансами (Пантелейчук І.В., 2012: 115). Однією з найзначніших переваг для створення при музеях благодійних фондів і громадських організацій є їхня незалежність у питаннях планування витрат та залучення позабюджетних коштів. Розвиток музею через фандрейзінг потребує виваженої та цілеспрямованої стратегії, зокрема: аналіз потреб та можливостей; визначення цілей та пріоритетів; створення стратегії фандрайзінгу; вибір методів фандрайзінгу; залучення спонсорів та партнерів; створення ефективної комунікації; створення зв'язків з громадськістю; система звітності та відстеження результатів.

Отже, успішна стратегія фандрайзінгу для розвитку музею ґрунтується на чіткому плануванні, докладному аналізі та співпраці з різними зацікавленими сторонами для досягнення спільних цілей розвитку та забезпечення фінансової стабільності (Івашина, 2023: С.25).

Інтеграція результатів грантового проєкту у довгострокову стратегію розвитку музею є надзвичайно важливим кроком для забезпечення їх стійкості. Це передбачає включення досягнень проєкту у стратегічні документи музею, таких як план розвитку, програми фінансування або план комунікацій. Також важливо, щоб успішно реалізовані ініціативи були узгоджені з місією та цінностями музею, а їх подальше функціонування стало органічною частиною загального плану роботи.

Для забезпечення тривалості результатів грантового проєкту, необхідно також планувати постій-

ний моніторинг його ефективності та впливу на відвідувачів і громаду. Це дозволяє коригувати стратегію, адаптувати її до нових обставин та забезпечити сталий розвиток. Окрім цього, постійне вдосконалення результатів проєкту може створити нові можливості для залучення додаткових ресурсів, що, в свою чергу, забезпечить подальший розвиток і стійкість ініціатив.

Висновки. Грантова діяльність є важливим інструментом для розвитку музеїв, оскільки вона відкриває нові можливості для залучення фінансування, що сприяє реалізації різноманітних інноваційних проєктів та ініціатив. Завдяки грантам музеї можуть втілювати в життя нові концепції, створювати сучасні освітні програми, модернізувати свої експозиції та використовувати новітні технології для залучення більшої аудиторії. Крім того, грантова діяльність сприяє зміцненню зв'язків музеїв з іншими культурними та освітніми інституціями, що дозволяє обмінюватися досвідом, налагоджувати міжнародне співробітництво та створювати спільні проєкти.

Проте для ефективної реалізації грантових проєктів музеям необхідно враховувати низку важливих аспектів. Одним із них є вдосконалення навичок написання заявок, оскільки якісно підготовлені заявки є основою для отримання фінансування. Музеї повинні розуміти специфіку грантових фондів, їх вимоги та пріоритети, а також володіти здатністю чітко і переконливо описувати мету проєкту, його очікувані результати та вплив. Навички ефективного складання заявок допомагають музеям не лише отримувати фінансування, але й покращують їх здатність до управління проєктами, планування та звітності.

Крім того, музеї повинні активно розвивати партнерські відносини з іншими культурними, освітніми та громадськими організаціями. Такі партнерства можуть стати основою для спільних проєктів, що мають більший вплив і охоплення. Важливо налагоджувати співпрацю з організаціями, які мають досвід у галузі, що відповідає потребам музею, а також можуть запропонувати додаткові ресурси, знання або експертизу. Це дозволяє не лише забезпечити сталий розвиток проєкту, але й підвищити його шанси на успіх при подачі заявок на гранти.

Для забезпечення сталого розвитку ініціатив музеїв важливо також створювати механізми моніторингу та оцінки результатів проєктів, що дозволяють здійснювати коригування в процесі їх реалізації. Це допоможе музеям бути більш адаптивними до змін та максимізувати вплив грантових ініціатив на їхню аудиторію.

Подальші дослідження в галузі грантової діяльності музеїв можуть бути зосереджені на аналізі успішних практик, як в Україні, так і за кордоном. Вивчення досвіду міжнародних музеїв, які успішно реалізують грантові проєкти, дозволить виявити найкращі підходи та методи, які можна адаптувати до національного контексту. Окрім того, розробка навчальних програм для музейних працівників, що охоплюють навички написання грантових заявок, управління проєктами та залучення партнерів, є важливою складовою для підготовки професіоналів, здатних ефективно працювати з грантовими фондами. Це сприятиме підвищенню загальної ефективності музейних установ в Україні та їхньому внеску в культурний розвиток на національному та міжнародному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальний Музей. URL: https://old.honchar.org.ua/dynamic/pro-proekt/opys-proektu/?utm_source=chatgpt.com.
2. Ващенко Я. Л. Проблема реалізації національної музейної політики на тимчасово непідконтрольних Україні територіях. *Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації*: матеріали Круглого столу «Історикокультурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення», м. Київ, 12 листопада 2015 р. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 31–36.
3. Грантова діяльність. URL: https://museum.oa.edu.ua/%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B8/?utm_source=chatgpt.com.
4. Гроші. Музеї. Слава. URL: <https://fgritb.knukim.edu.ua/home/news/hroshi-muzeyi-slava.html>.
5. Івашина К. С. Управління діяльністю музейної установи історико-культурного профілю (на матеріалах національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка: кваліфікаційна робота. Київ, 2023. С. 25.
6. Комерційна та фандрайзингова діяльність. URL: <https://studfile.net/preview/8822832/page:3/>.
7. Матт Г., Флатц Т., Льюдерер Ю. Культура і гроші. Музей – підприємницька діяльність: практичний poradnik. Київ: Логос, 2009. С. 41.
8. Медіаграмотність в регіонах України. URL: https://milukraine.net/2023/07/intervyu-z-olenoyu-myhajlovskoyu-pro-robotu-v-myzei/?utm_source=chatgpt.com.
9. Пантелейчук І. В. Сучасна трансформація музеїв: економічний аспект. *Культура і мистецтво у сучасному світі*: наукові записки КНУКіМ. Київ, 2012. Вип. 3. С. 112–116.

REFERENCES

1. Aktualnyi Muzei [Current Museum]. URL: https://old.honchar.org.ua/dynamic/pro-proekt/opys-proektu/?utm_source=chatgpt.com. [in Ukrainian]
2. Vashchenko Ya. L. (2016) Problema realizatsii natsionalnoi muzeinoi polityky na tymchasovo nepidkontrolnykh Ukraini terytoriiakh [The problem of implementing national museum policy in territories temporarily not under Ukrainian control]. *Kulturni tsinnosti Krymu i Donbasu v umovakh viiny ta okupatsii: materialy Kruhloho stolu «Istorykokulturnyi ta naukovyi potentsial Pivdnia ta Skhodu Ukrainy v umovakh okupatsii ta voiennykh dii: zahrozy, vtraty, perspektyvy zberezhennia ta vidnovlennia»*, m. Kyiv, 12 lystopada 2015 r. - Cultural values of Crimea and Donbas in conditions of war and occupation: materials of the Round Table “Historical, cultural and scientific potential of the South and East of Ukraine in conditions of occupation and military operations: threats, losses, prospects for preservation and restoration”, Kyiv, November 12, 2015. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
3. Hrantova diialnist [Grant activities]. URL: https://museum.oa.edu.ua/%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B8/?utm_source=chatgpt.com. [in Ukrainian].
4. Hroshi. Muzei. Slava [Money. Museums. Fame]. URL: <https://fgritb.knukim.edu.ua/home/news/hroshi-muzei-slava.html>. [in Ukrainian].
5. Ivashyna K. S. (2023) Upravlinnia diialnistiu muzeinoi ustanovy istoryko-kulturnoho profilu (na materialakh natsionalnoho zapovidnyka «Batkivshchyna Tarasa Shevchenka: kvalifikatsiina robota [Management of the activities of a museum institution of a historical and cultural profile (based on materials from the national reserve "Taras Shevchenko's Homeland": qualification work]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Komertsiina ta fandraizynhova diialnist [Commercial and fundraising activities]. URL: <https://studfile.net/preview/8822832/page:3/>. [in Ukrainian].
7. Matt H., Flatts T., & Loderer Yu. (2009) *Kultura i hroshi. Muzei – pidpriemnytska diialnist: praktychnyi poradnyk [Culture and Money. Museum – Entrepreneurship: A Practical Guide]*. Kyiv: Logos. [in Ukrainian].
8. Mediahramotnist v rehionakh Ukrainy [Media literacy in the regions of Ukraine]. URL: https://milukraine.net/2023/07/intervyu-z-olenoyu-myhajlovskoyu-pro-robotu-v-myzei/?utm_source=chatgpt.com. [in Ukrainian].
9. Panteleichuk I. V. (2012) Suchasna transformatsiia muzeiv: ekonomichnyi aspekt [Modern transformation of museums: economic aspect]. *Kultura i mystetstvo u suchasnomu sviti: naukovi zapysky KNUKiM - Culture and art in the modern world: scientific notes of the KNUKiM*, 3, 112–116. [in Ukrainian].